

J.C.G.M. JANSEN

WISSELENDE PERSPECTIEVEN VAN GRENSLIGGING IN DE GESCHIEDENIS VAN DE EUREGIO MAAS-RIJN¹

In "Blik over de grens", het lespakket over geschiedenis, geografie, economie en cultuur van de Euregio Maas-Rijn, samengesteld door de werkgroep onderwijs van deze Euregio,² wordt evenals in de "Historische doorkijk op het MHAL-gebied",³ een historische atlas die de internationale coördinatiecommissie MHAL in 1994 publiceerde, de regionale samenhang binnen de Euregio Maas-Rijn over de landsgrenzen heen als een gegeven vooropgesteld, geldig in prehistorische zo goed als in historische tijden. In beide publicaties betekent dit overigens dat men zich bewust is van de wisselende banden. Van tijdvak tot tijdvak hebben andere factoren de samenhang bepaald. Zij wisselden elkaar in de loop der tijden steeds sneller af, maar hadden vanaf de protohistorie tot nagenoeg op de huidige dag één ding gemeen: de bepalende factoren waren exogeen van aard. De bevolking van het Maas-Rijngebied reageerde op prikkels van buiten en nam het heft nimmer in handen. Dit zou pas in de tweede helft van de twintigste eeuw anders worden.

Al een eerste kennismaking met "Blik over de grens" maakt duidelijk dat zo'n uitgangspunt vruchtbaar is. De samenwerking tussen historici en geografen is mede daardoor een zeer levendige geworden. Toch rijzen diverse vragen. Zijn er de laatste decennia werkelijk veranderingen opgetreden? Hoe is het mogelijk dat zij beheersbaar zijn geworden? Zijn daarvoor geen historische wortels aan te geven? Betekende grensligging nu ineens niet meer een permanent rekening moeten houden met een grote verscheidenheid aan invloeden? Eindigde nu de lange tijd ogenschijnlijk niet aflatende strijd tegen dreigende marginalisatie? Zijn er wellicht nieuwe mogelijkheden tot zelfont-

¹ Rede, gehouden bij de presentatie van het lespakket over geschiedenis, geografie, economie en cultuur van de Euregio Maas-Rijn, "Blik over de grens", op 30 januari 1997 te Sittard.

² Aachen 1996.

³ *Historische doorkijk op het MHAL-gebied : historische golfbewegingen in de grensregio Maastricht/Heerlen, Hasselt/Genk, Aken, Luik, Maastricht 1994.*

plooiing in aantocht? Hoe verliep het proces van het allereerste begin tot omstreeks 1950?

Laat ons vooropstellen dat het bij de wisselingen in de aard van de banden over grenzen heen steeds ging om ontwikkelingen van zeer lange duur. Aanvankelijk was het een aangelegenheid van millennia, geleidelijk werden het eeuwen, nog altijd gaat het om processen die tenminste één of meer generaties vergen.

In het protohistorische tijdvak, in onze streken globaal samenvallend met het paleolithicum, beheerste het klimaat de contacten tussen de delen van de huidige Euregio. De felle koude had tot gevolg dat de mens hier tijdens een groot deel van het paleolithicum slechts langs kwam in de meest volle betekenis van die uitdrukking. Het lukte hem zelden in de Kempen en het Peelgebied langer dan een paar weken te overleven. Meer naar het zuiden in de afhang van de Ardennen was soms een tijdelijke nederzetting mogelijk. Ten zuiden van Luik kon hij zich in grotten terugtrekken en soms een paar jaar lang de ergste bedreigingen het hoofd bieden. Na de verdwijning van het toendralandschap zo'n 10.000 jaar geleden werd het in onze streken wat drukker. De vele verspreide vondsten van artefacten uit dat tijdvak tonen evenwel aan dat de mens niettemin nog maar zelden gelegenheid kreeg zijn boeltje bijeen te pakken en zich uit de voeten te maken wanneer hij in ernstige moeilijkheden kwam.⁴

Telkens opnieuw werden pogingen ondernomen de Euregio binnen te dringen. Zo'n 6.500 jaar geleden, vele eeuwen later dan in Midden-Europa, lukte het ook hier bodemkundige omstandigheden te identificeren, waarbinnen het mogelijk was een min of meer blijvende nederzetting te stichten. In de Haspengouw zijn diverse primitieve dorpjes opgegraven, bestaande uit enkele tientallen hutten. Helaas, het primitieve landbouwsysteem, de gebrekkige bodembewerking, de improductiviteit van de geteelde gewassen en het ontbreken van enigerlei bemesting dwongen niet alleen tot de meest onwaarschijnlijke inspanningen, maar stonden er ook borg voor dat de hele dorpsgemeenschap na enige tijd moest verkassen. Het was ermee als met de moderne aspergeteelt: na een klein aantal jaren met goede oogst mag je minstens even lange tijd het veld geen blik meer waardig keuren. Minstens acht keer moest tijdens de prehistorie, die hier zo'n veertig eeuwen duurde, het roer helemaal om. Ten langen leste bleek de

⁴ J.H.F. Bloemers en T. van Dorp, *Pre- en protohistorie van de Lage Landen*, Houten 1991.

veeteelt op langere termijn nog het meest profijtelijk, alle risico's die deze met zich bracht ten spijt.

Van de Romeinse tijd tot het midden van de zestiende eeuw worden de interregionale betrekkingen gedomineerd door verkeersverbindingen. Het belang van het verkeer dient men zeker in de eerste duizend jaar niet al te hoog aan te slaan: tot omstreeks 700 n.Chr. kon men zelfs geen paard aanspannen.⁵ Gedurende de Romeinse occupatie was Tongeren onbetwistbaar het centrum van de omvangrijke landstreek die werd bewoond door een conglomeraat van volksstammen, die tezamen als de Tungri werden aangeduid. Vanuit Tongeren liep een tenminste voor een groot deel geplaveide weg in zuidelijke richting naar Arlon en Metz. De oost-west verlopende verharde zandwegen die Tongeren met Keulen en het huidige Frans- Vlaanderen in contact brachten, werden herhaaldelijk deels, soms zelfs ingrijpend verlegd. Het municipium Tongeren was een agrarisch, commercieel en administratief centrum met voornamelijk regionale uitstraling. De militaire functie was zeer beperkt. Zij reikte mogelijk niet verder dan voorzieningen voor het lichten van de diverse cohortes en alae ruitery die door keizer Augustus waren opgericht en sinds de dagen van Vespasianus een zó aanmerkelijk deel van de mannelijke jeugd wegzogen naar Engeland, Dacië en Mauretanië dat de reproductie van de lokale bevolking ernstig in het gedrang kwam. Het sedert de tweede helft van de tweede eeuw bijna lege land - Franse demografen schatten de bevolkingsdichtheid omstreeks 300 op minder dan één inwoner per vierkante kilometer - werd vervolgens geleidelijk door de Franken gevuld. Heel de Romeinse tijd door vormde de Euregio niet veel meer dan een etappegebied dat aan de bescheiden handelsstromen weinig toevoegde.⁶

In het met löss bedekte deel van de Euregio Maas-Rijn vond stellig al in de Merovingische tijden een niet onaanzienlijke verdichting van de bevolking en een gewichtige intensivering van de landbouw plaats. Elders - in de Ardennen, de afhang van de Eifel en in de Kempen - kwamen die processen pas veel later op gang. Het expansieve middendeel van de Euregio vormde in de achtste en vroege negende eeuw korte tijd het hart van het Karolingische rijk, waar -

⁵ L. White jr., *Medieval technology and social change*, Oxford 1962, pp. 57-69.

⁶ R. Nouwen, *Tongeren en het land van de Tungri (31 v. Chr. - 284 n. Chr.)* (Maaslandse Monografieën; 59), Leeuwarden/Mechelen 1997.

zoals Einhard ons vertelt - geregeld commercianten werden aange- troffen, die - en ditmaal zijn Arabische bronnen onze zegslieden - via de Maas een niet onbelangrijke noord-zuidhandel over zeer grote afstanden in stand hielden.

De oost-westverbindingen herkrege hun belang pas eeuwen later. Van de twaalfde eeuw ten laatste tot diep in de zestiende eeuw passeerden de karren met handelswaar uit de in het noorden van Vlaanderen en het westen van Brabant gelegen havensteden richting Keulen onze streken, zij het niet steeds op hetzelfde punt. Afhanke- lijk van handelspolitieke en verkeerstechnische omstandigheden waren afwisselend Roermond, Sittard, Maastricht, Visé of Luik de plaatsen waar de rivier werd gepasseerd.

Ook de aard van de handelsstromen onderging veel veranderingen. In de dagen van de Romeinen had de voorziening van de Rijnlegers met lederwaren, textiel en wapentuig uit Picardië, Vlaanderen en Engeland de overhand. De voorbijtrekkende transporten werden in onze regio met niet veel meer dan leeftocht en slachtvee aangevuld. Vanuit het zuiden of uit het Rijnland komende wagens lieten luxepro- ducten, zoals sieraden, glas en keramiek, achter. De in Merovingische en vroeg-Karolingische tijden aanleggende schepen met onder andere barnsteen en slaven namen hier - zover we weten - nauwelijks iets in. Zij zetten wel allerlei goederen af, die de bewoners van de streek niet zelf wisten te vervaardigen. De sporen van deze handel in onze musea laten zien dat het zelfs bij de hofmeiers in Herstal beslist niet ging om de onwaarschijnlijke opeenhoping van luxegoederen die in Doornik, Reims en Metz, de hoofdsteden van de Merovingers, in de bodem werden aangetroffen, al moet het goud, dat kennelijk onder andere te Maastricht werd vermint, wel ergens vandaan zijn geko- men. In de Middeleeuwen ging het vooral om de aanvoer van luxe- producten, zoals textiel en wijn, en grondstoffen voor ambachtslie- den, zoals aluin en verfstoffen. Niet geringe hoeveelheden lokale fabrikaten, zoals luxelederwaren, in de Euregio vervaardigd textiel, metaalwaren en tenminste in de zestiende eeuw enig zilverwerk, werden hier aan de internationale handelsstromen toegevoegd.

In het tweede en derde kwart van de zestiende eeuw kwam onver- hoeds een einde aan de mogelijkheid welvaart te genereren door

onttrekkingen en toevoegingen aan internationale verkeersstromen.⁷ De doorgaande zeevaart vanuit Baltische staten naar de Zuid-Europese agglomeraties op het Iberisch schiereiland en in Italië maakte een einde aan de landhandel uit Noord-Italië via Zuid-Duitsland naar de Rijndelta tussen Frankfurt en Keulen en verder richting Antwerpen. De grote handelsstromen verliepen voortaan op grote afstand van de Euregio. Amsterdam, Hamburg en Londen waren de nieuwe centra. Om aan die ver weg gelegen handelsstromen toe te leveren, moest men wel over heel speciale producten beschikken. Leveranciers van standaardproducten konden nog slechts in een beperkte regio afzetmogelijkheden vinden. Luik, dat grondstoffen en metaalwaren aanbood, kon vrij gemakkelijk de toegang tot het nieuwe handelscircuit vinden. Aken slaagde er met naalden en donker geverfde wollen stoffen na verloop van tijd evenzeer in. Maastricht, Hasselt en diverse kleinere stedelijke centra vielen terug tot het niveau van consumentenstad. De textielnijverheid verliep er al vanaf 1530. Ook de leerlooiers konden het niet bolwerken. De betere kwaliteiten zoolen en bovenleders, die door fabrikanten uit Malmédy en omgeving werden aangeboden, verdreven de Maastrichtse looiers rond 1580 vrijwel geheel van de markt, temeer omdat looistoffen als run, waarvan grote hoeveelheden nodig waren, in de Ardennen veel goedkoper konden worden aangevoerd dan in het vrijwel ontboste Maasdal. De omvang van de stedelijke nijverheid, voorzover zij deel had uitgemaakt van de internationale handel, beliep in de periode 1580-1640 in Maastricht nog geen 10% van die uit de jaren 1500-1550. Handel en verkeer kwijnden nauwelijks minder. De verzorging van de directe omgeving, waar de landbouw er tot 1650 niet in slaagde opnieuw het niveau van de eerste decennia van de zestiende eeuw te bereiken, zorgde voorshands nauwelijks voor compensatie. De opbrengsten van de accijnzen, die een indruk geven van de bedrijvigheid in de sector van de economische dienstverlening, de kremerie en het weggeld, vielen in het laatste kwart van de zestiende eeuw en het eerste kwart van de zeventiende eeuw met 80% terug ten opzichte van de eerste zeven decennia van de zestiende eeuw. Het roer moest om. In plaats van industriële producten van topniveau op internationale markten te verkopen, diende men zich tevreden te

⁷ J.C.G.M. Jansen, Crisis en herstructurering in en rond Maastricht (1560-1640), in: *Bijdragen tot de geschiedenis*, 73(1990), pp. 141-163.

stellen met de verzorging van de eigen omgeving óf met de voorziening van markten in een wat ruimere zone met delfstoffen, die als grondstoffen konden worden gebruikt of als energiedragers een rol speelden bij de productie van massagoederen voor een brede markt. Een laatste mogelijkheid vormde het dankzij technologische innovaties relatief goedkoop produceren van massagoederen. De innovaties moesten dan wel streng geheim worden gehouden, wilde men voorkomen dat concurrenten met de voordelen gingen strijken. De gedwongen oriëntatie op de brede markt van wat we gemakshalve maar de opkomende bourgeoisie zullen noemen, leidde tot grote welvaartsverschillen tussen regio's, al waren ze ook op korte afstand van elkaar gelegen. Luik was enorm in het voordeel omdat het beschikte over een grote variëteit aan delfstoffen die zonder noemenswaardige transportkosten konden worden verwerkt tot halffabrikaten en eindproducten. Zolang de concurrentie niet over mechanische fabricageprocédés beschikte, konden die in de West-Nederlandse en Duitse steden altijd tegen gunstige prijzen op de markt worden gebracht en van daaruit naar verre oorden vervoerd. Aken had zijn naalden- en wollenstoffenproductie perfect georganiseerd. Dankzij de vele snelstromende en weinig kalkhoudende beken in de omgeving kon tegen lage kosten een kwaliteit worden geleverd die zijn weerga voorlopig niet kende. De Loonse steden en Maastricht moesten het hebben van een interne markt. Die vertoonde alleen in Maastricht enige dynamiek omdat er een groot garnizoen was gelegerd. De soldaten waren erg geïnteresseerd in enkele nieuwe producten, zoals tabak en jenever, die omstreeks 1640 op de markt kwamen en in de garnizoensstad een snel groeiend debiet vonden.

De welvaartsverschillen die zo ontstonden, werden in de loop van de achttiende eeuw nog versterkt doordat de handelaren overal op hun kosten moesten gaan letten, wilden zij hun afzetgebied verder verruimen. Om tal van redenen waren de kosten op het platteland lager dan in de steden. Zowel de ambachtelijke nijverheid als een deel van de handel verplaatste zich. De eerste waaierde over heel het platteland uit, zonder dat wie dan ook zich ging specialiseren. Nijverheid op het platteland betekende dat boeren er een bijverdienste bijnamen. De bewoners van gehuchten aan de rand van de voor akkerbouw geschikte gronden, zoals die van Eysersheide en Banensheide - om maar enkele voorbeelden te noemen - bestegen het snelst het ros van de pluri-activité. Alleen als de geologische, de bodemkundige of de

verkeerstechnische omstandigheden bijzonder gunstig waren, zoals in Vaals, Düren, Eschweiler, Stolberg, Monschau, Eupen, diverse dorpen rond Verviers, Herstal en Visé, ontwikkelden zich al dan niet snel groeiende subcentra met een industrieel of tenminste deels industrieel karakter. De handel zocht verkeerstechnisch gunstig gelegen plaatsen op om van daaruit nieuwe producten, waaronder tussen 1720 en 1760 koffie, thee en chocolade een belangrijke rol speelden, tegen gunstige prijzen, dat wil zeggen op zijn minst accijnsvrij, af te zetten bij het nieuwe koperspubliek, plattelanders die zich dankzij de pluri-activité zo nu en dan wat extra's konden veroorloven. Heinsberg, Geilenkirchen, Stokkem, Rekem, Bilsen, Meerssen, Heerlen, Gulpen, Eijsden en Aubel behoren tot de belangrijkste voorbeelden van kleine stadjes en dorpen die in de achttiende eeuw met wisselend succes groepen handelaren wisten aan te trekken dan wel delen van de autochtone bevolking te motiveren om eens wat extra commerciële inspanningen te leveren.⁸

Ook de diffusie van nijverheid en handel versterkte de regionale welvaartstegenstellingen in de Euregio Maas-Rijn. In de afhang van de Eifel tot in Monschau, rond Verviers en in de Basse-Meuse tussen Luik en Visé was de proto-industrialisatie zo succesvol dat de lokale landbouw er niet meer kon zorgen voor de benodigde hoeveelheid voedingsmiddelen. Het tussenliggend gebied rond Herve had zich inmiddels tot een veeteeltgebied bij uitstek ontwikkeld. Gulik en de Nederlandstalige delen van de Landen van Overmaze leverden de granen. Zij ontwikkelden zich wat voorspoediger dan het Land van Loon, de huidige provincie Belgisch-Limburg.

Zeer ruwe berekeningen van het besteedbaar inkomen in de onderscheiden delen van de Euregio Maas-Rijn, gebaseerd op uiterst moeilijk vergelijkbaar en nogal divers cijfermateriaal, laten er niettemin geen twijfel over bestaan dat de welstand van de bevolking in de Euregio omstreeks 1820 sterk uiteenliep. Luik kende een hoofdelijk inkomen dat niet onaanzienlijk, mogelijk zo'n 20 à 25%, uitstak boven het gemiddelde in het Koninkrijk der Nederlanden. Aken, inclusief de districten Düren, Eschweiler en Monschau, bevond zich een weinig boven het Duitse niveau, wellicht in de buurt van dat

⁸ J.C.G.M. Jansen, De relatie tussen stad en platteland rond Maastricht in de 18e eeuw en in het begin van de 19e eeuw : een terreinverkenning, in: *Economisch- en sociaal-historisch Jaarboek*, 38(1975), pp. 73-94.

van de Zuidelijke Nederlanden. De beide Limburgen bleven ver achter: in doorsnee lagen zij zo'n 40% onder het Nederlandse niveau. De situatie was in de lössgebieden in de huidige Nederlandse provincie Limburg iets minder deplorabel dan in de Kempen en de Peel. Heel globaal en deels hypothetisch zou men de volgende verhoudingen kunnen schetsen van de welvaartsniveaus in de Euregio: Luik 120 à 125% van het regionaal gemiddelde, Bezirk Aachen 100 à 105%, Nederlands-Limburgse lösszone 70 à 75%, Belgisch-Limburg en de zandstreken van Nederlands-Limburg hooguit 55 à 60%.

Het gaat derhalve om niet geringe verschillen. Heel de negentiende eeuw door zouden zij de infrastructuur, de loonniveaus, de samenstelling van de beroepsbevolking, de investeringen en de productie diepgaand beïnvloeden zonder dat de onderlinge verhoudingen fundamenteel wijzigden, al moest de regio Aken in de tweede helft van de negentiende eeuw zijn voorsprong prijsgeven en begon Nederlands-Limburg na 1890 aarzelend zijn achterstand in te lopen. Gedurende de negentiende eeuw werden de scheepvaartverbindingen ten behoeve van Luik verbeterd. Na de bouw van kanalen dwars door België werd het transport van Luikse industrieproducten een puur intern Belgische aangelegenheid. De stop van Ternaaien blokkeerde zelfs het grensoverschrijdend verkeer. De voortreffelijke spoorverbindingen van Luik en Aken beroerden de Limburgen nauwelijks. De aanleg van wegen en kanalen in de Limburgen in de dagen van Napoleon en koning Willem I ging vanaf 1830 een spectaculair voorbeeld van publiek mismanagement vormen. De nieuwe grenzen beperkten het gebruik ervan in vergaande mate. De eenzijdigheid van de verbindingen in de Eifel - spoorwegen en kanalen ontbraken er - waren verantwoordelijk voor de geleidelijke daling van de industriële werkgelegenheid in die streek.

De grote verschillen in loonniveau tussen Luik en het Rijnland enerzijds en de beide Limburgen anderzijds leidden niet tot vestiging van talrijke industrieën in het Limburgse lage lonenparadijs. Precies het omgekeerde was het geval. De Belgisch-Limburgse Haspengouw werd al rond 1840 een deel van de Luikse arbeidsmarkt; Nederlands-Limburg is van ongeveer 1870 af een deel van de Rijnlandse arbeidsmarkt. In zo groten getale trokken de Limburgse arbeidskrachten de grenzen over dat in eigen omgeving tot 1914 permanent werd geklaagd over schaarste aan arbeidskrachten. Vooral in de beide Limburgen bleef de samenstelling van de beroepsbevolking ernstige

tekortkomingen vertonen. De dienstensector is er in de negentiende eeuw nooit tot ontwikkeling gekomen. De achterstand op dat vlak bleef ongekend groot.

Wat de investeringen en de technologische innovaties aangaat, hield Luik tot omstreeks 1870 het voortouw. Vanuit Luik werd de industrialisatie van Aken en later ook die van het Roergebied krachtig gestimuleerd. Incidenteel werd ook in Maastricht geïnvesteerd. Tot 1840 was Luik in technisch opzicht toonaangevend om de merkwaardige reden dat de winning van steenkool en ertsen daar de meeste problemen opleverde. Men wist er voor de meest uiteenlopende moeilijkheden oplossingen te vinden. In het laatste kwart van de negentiende eeuw en de eerste jaren van deze eeuw nam Duitsland die rol over. Alleen daar werd aan universiteiten systematisch hoogwaardig technisch onderzoek verricht. Publicaties in tijdschriften en voordrachten op congressen zorgden voor een relatief snelle uitwaaiering van de toepassing van de resultaten.⁹

De afzet van landbouwproducten, van de productie van verwerkende nijverheden en van een flink deel van de grondstoffen, in het bijzonder van die van industriekolen, was gericht op de omgeving. Kostenvoordelen en uitbreiding van het spoorwegnet verruimden in beginsel de afzetmogelijkheden tot een zone met een straal van een 150 à 200 kilometer. Het overheidsbeleid dat heel sterk leunde op de gedachte dat door middel van importbeperkingen en tolheffingen de wisselvalligheden van de economische conjunctuur op buitenlanders konden worden afgewenteld ten gunste van de eigen bevolking, riep ernstige moeilijkheden op. Herhaaldelijk waren de producenten in de Euregio gedwongen nieuwe markten te zoeken. In beginsel dienden zij zich op afzet binnen eigen land te richten. Perifeer gelegen regio's hadden het daarbij gewoonlijk moeilijk.

In de negentiende eeuw waren voor- en nadelen ongeveer in evenwicht. De achtergebleven Limburgen slaagden er met moeite in het groeitempo van de welvaart in eigen land te volgen, maar achterstanden inhalen was er nauwelijks bij. De regio Aken verloor haar voorsprong in Duitsland omdat het heuvelachtige platteland rond Aken slecht werd ontsloten en het centrale deel - Aken, Eschweiler

⁹ *Economische betrekkingen in grensregio's in een industrieel tijdperk, 1750-1965; wirtschaftliche Verflechtungen in Grenzräumen im industriellen Zeitalter, 1750-1965; relations économiques dans les régions frontalières à l'ère industrielle, 1750-1965* / J.C.G.M. Jansen (red.) (Maaslandse Monografieën; 58), Leeuwarden/Mechelen 1996, passim.

en Düren - toenemende concurrentie ondervond van het Roergebied. Luik handhaafde zijn voorsprong zeer wel.

Het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog bracht een ommekeer. De grenzen tussen Nederland, België en Duitsland gingen dicht. Dat maakte van de ene dag op de andere een einde aan de afhankelijkheid van Limburg van de Rijnlandse arbeidsmarkt en bood de Limburgse industrie, die veelal delfstoffen verwerkte, ongekende mogelijkheden in te spelen op de noodzaak middels imports substitutie aan de vraag naar steenkool, bouwmaterialen en diverse andere industriële producten in Nederland te voldoen. Nederlands-Limburg begon aan een snelle inhaalrace, die in de jaren tussen de beide wereldoorlogen nog werd versterkt doordat de vraag naar energiedragers en uit delfstoffen gewonnen producten minder gevoelig bleek voor conjunctuurschommelingen dan de rest van de Nederlandse economie.

Naar het zich laat aanzien heeft dit fenomeen zich ook elders binnen de Euregio voorgedaan. De steenkoolwinning in Belgisch-Limburg werd fors uitgebreid en was van 1935 tot 1940 doorgaans zelfs rendabel. Er trad een fase van harmonisatie ten opzichte van de nationale economie in. De welvaartsverschillen van de onderscheiden regio's ten opzichte van hun nationale economieën namen af. Convergentie in de zin dat de vier regio's naar elkaar toegroeiden, deed zich nog niet voor.

De consumptie-economie die sedert 1580 geleidelijk in de Euregio was uitgebouwd, had in een eerste lange fase de onderlinge verschillen tussen de delen van de Euregio Maas-Rijn verdiept en in de tweede helft van zijn aanwezigheid de regionale economieën ingebed in die van de nationale staten waartoe zij behoorden. De onderlinge contacten slabakten. Die ontwikkelingen hadden ook op maatschappelijk terrein diepgaande gevolgen. Zo kon worden aangetoond dat het in de loop van de negentiende en vroege twintigste eeuw een zeldzaamheid werd dat inwoners van een der delen van de Euregio hun huwelijkspartner over de grenzen heen zochten.¹⁰ Ook het verlenen van maatschappelijke diensten over de grenzen heen,

¹⁰ W.J.M.J. Rutten, *Huwelijk en partnerkeuze in een grensstad (circa 1830-1910) : verschuivingen in de geografische herkomst van huwelijkspartners te Maastricht vóór en ná de scheiding van de beide Limburgen*, in: *Eenheid en scheiding van de beide Limburgen : verslagbundel van het op 26 mei 1989 te Alden Biesen gehouden congres bij gelegenheid van de herdenking 150 jaar beide Limburgen* (Maaslandse Monografieën; 47), Leeuwarden/Maastricht 1989, pp. 95-124.

bijvoorbeeld in de gezondheidszorg, verdween geleidelijk. Het werd als gevolg van de starheid van nationale voorschriften vaak zelfs onmogelijk.

Omstreeks 1950 waren de welvaartsverschillen, de verscheidenheid van economische structuren en de maatschappelijke en culturele tegenstellingen binnen de Euregio groot. Het besteedbaar inkomen in Belgisch-Limburg bedroeg niet meer dan de helft van dat in de provincie Luik, een 70% van dat in het Regierungsbezirk Aachen en 80% van dat in Nederlands-Limburg. Onmiddellijk daarna zette een eerste fase van globalisering van de economieën in. Zij nam twee vormen aan. Allereerst harmoniseerden de perifere grensgebieden ten opzichte van de nationale economieën. Dat proces verliep in Noordrhein-Westfalen snel tussen 1950 en 1965. Het nam in België spectaculaire vormen aan tussen 1965 en 1984 en had zich in Nederland deels al vóór 1950 voltrokken, al zijn ook daar de verschillen in besteedbaar inkomen tussen de provincies in de jaren 1950 tot 1989 nog gehalveerd.

Tegelijk met de harmonisatie voltrok zich een convergentie van de nationale economieën in Noordwest-Europa: de verschillen in inkomensniveaus tussen Nederland, België, Duitsland, Frankrijk, Engeland en Denemarken daalden tussen 1950 en 1987 met ruim 70%. De afwijkingen beliepen rond 1990 in doorsnee nog geen zes procentpunten meer. Parallel aan deze beide ontwikkelingen groeiden ook de welvaartsniveaus in de vier delen van de Euregio naar elkaar toe. De gemiddelde inkomens in het district Aken, het zuidelijk deel van Nederlands-Limburg en de Belgische provincie van die naam die in 1950 nog onderlinge verschillen van 21% naar boven en beneden vertoonden, waren elkaar in 1990 tot op 5% genaderd. Grosso modo is binnen de Euregio uniformiteit in inkomens en bestedingspatronen ontstaan. Concurrentie op de arbeidsmarkt is niet langer een elkaar aftroeven met lage lonen; het is een strijd om het bieden van betere beroepskwalificaties geworden. De detailhandel mag her en der rekenen op een zeer sterk verbreed aanbod van potentiële klanten, ver over de landsgrenzen heen en vindt ruimte voor specialisatie. Op het stuk van economische dienstverlening is netwerkvorming mogelijk.¹¹

¹¹ J.C.G.M. Jansen, Harmonisatie van regionale economieën in de jaren 1950-1995, in: *Studies over de sociaal-economische geschiedenis van Limburg*, XLII(1997), pp. 105-122.

Zeker, Salomou¹² en Berger¹³ hebben er nog in 1996 zeer terecht op gewezen dat convergentie en harmonisatie van bestedingspatronen nog geen economische uniformiteit betekenen. In technologisch opzicht, op het stuk van de investeringen en wat de aard en omvang van de productie en de werkgelegenheid betreft, blijven de verschillen groot. In diverse lesbrieven uit "Blik over de grens" wordt erop gewezen dat steden als Luik, Maastricht en Aken met onderling sterk verschillende problemen worstelen.

Vast staat echter dat zich binnen de Euregio een geheel nieuw netwerk van rijk bevolkte stedelijke nederzettingen ontwikkelt dat overeenkomsten vertoont met de netwerken rond centrale agglomeraties die Christaller al in 1933 beschreef voor Straatsburg, Frankfurt, Neurenberg en München.¹⁴ Het onderzoek van Christaller gaf met name ten aanzien van Straatsburg al aan dat landsgrenzen bij de ontwikkeling van zo'n netwerk geen doorslaggevende rol hoeven te spelen. Waar het om gaat, is het benutten van complementariteiten: de ene regio dient de andere aan te vullen. Zoiets kan ook hier. Heinsberg kan, als zij de suggesties van Ritzerfeld wil volgen, gerust de recreatieve rol op zich nemen. Er is geen bezwaar tegen dat Luik de nadruk legt op herindustrialisatie, Aken kan zich als technologiecentrum manifesteren, Belgisch-Limburg zich zonder zwarigheden oriënteren op exportmarkten. Van belang is slechts, zoals wijlen mevrouw Schinzinger kort voor haar overlijden op een in september 1995 in Maastricht gehouden congres benadrukte, dat de partners in de Euregio zich niet blijven verschuilen achter de verschillen in nationale wetgeving en een grote variëteit aan bureaucratische procedures.¹⁵ Netwerkvorming dient in de planning voorop te staan. Dit houdt in dat ook op lokaal niveau initiatieven dienen te worden getoetst aan de behoeften die over de grens heen leven en aan de mogelijkheden die vraag naar zich toe te halen. Korthedshalve en zoveel mogelijk aansluitend bij opmerkingen in "Blik over de grens"

¹² S. Salomou, *Themes in macro economic history : the U.K. economy 1919-1939*, Cambridge 1996, pp. 6-12.

¹³ S. Berger, Introduction, in: S. Berger and R. Dore (eds.), *National diversity and global capitalism*, Ithaca 1996, pp. 1-25.

¹⁴ W. Christaller, *Die zentralen Orte in Süddeutschland : eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit zentralen Funktionen*, Jena 1933.

¹⁵ Economische betrekkingen in grensregio's, pp. 240-241.

geef ik slechts twee voorbeelden. Vitaal is het kanaliseren van verkeersstromen. Het openbaar vervoer over de grenzen heen in de Euregio is zeer gebrekkig. Voorzover het bestaat, wordt er weinig gebruik van gemaakt. Wie als verzorgingscentrum wil fungeren - en dat zijn nu nogal wat steden - zal zich moeten realiseren dat de wijze waarop hij het autoverkeer opvangt, vanwege de kosten die de bezoeker krijgt opgelegd voor het parkeren, op langere termijn doorslaggevend is. De realiteit van het moment is, dat een koper die honderd mark of honderd gulden op een zaterdag wil besteden vanwege de parkeerbelasting, 6% duurder uit is in de binnensteden van Aken en Maastricht dan wanneer hij dezelfde inkopen doet in Eupen of in Roccourt. De detailhandel trekt zich niet voor niets deels uit de binnensteden terug.

Dat twee vliegvelden binnen één samenhangende regio een dwaasheid is, is inmiddels wel algemeen onderkend, maar geen uitgangspunt van enig beleid.

Op het culturele vlak dient hetzelfde verhaal te worden verteld als op het infrastructurele. Het dialect vormt, zo merkt Bauer in "Blik over de grens" terecht op, geen basis meer voor grensoverschrijdende communicatie en culturele contacten.¹⁶ Nieuwe communicatiecentra en culturele zwaartepunten zoekt men vergeefs. Wat moet een regionaal netwerk met diverse kleine operahuizen? Stimuleert dit de kwaliteit? Waarom regent het initiatieven voor historische musea, volkskundemusea, musea voor moderne kunst, industrieel-archeologische musea? Is het werkelijk uitgesloten dat de afstemming en de schaalvergroting die binnen een regio met centrale functies past, leiden tot verbetering van kwaliteit en de gewenste mate van aantrekkelijkheid?

Heel de geschiedenis door, millennia lang, werden de interregionale contacten beheerst door exogene factoren, zaken die nauwelijks te beïnvloeden zijn. Sinds kort gaat het om het ontstaan van een netwerk dat door mensen moet worden gestuurd. Dat vergt een ingrijpende wijziging van denken en handelen van bestuurders en beroeps- genoten. Het valt zeer te prijzen dat het onderwijs daarvoor een basis wil leggen. Op middellange en lange termijn is daarvan heil te verwachten. Andere wegen die naar het doel en naar bestendige

¹⁶ "Blik over de grens", D 3.

resultaten leiden, zijn er niet. De werkgroep onderwijs van de Euregio Maas-Rijn verdient hulde voor haar initiatief.